

középpálya

Nehéz textuális munka

KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁNNAL BESZÉLGET FODOR PÉTER

— *Köztudomású, hogy a történetmondás konvenciói korszakonként és kultúránként módosulnak — az időbeliség, vagyis az azonosság és a mássá válás kölcsönviszonyának értelmezhetőségét jelentősen befolyásolják az adott kultúrában forgalomban lévő narratív sémák. Az európai modernitásban — talán nem túlzás állítani — a Bildung-elvű (ön)értelmezés a legelterjedtebb autobiográfiai minta: saját pályád alakulástörténetében melyek tekinthetők a képződési folyamat első fontos lépéseinek?*

— Nem tudom, hogy mennyire rendelkezem távlattal ehhez a kérdéshez, úgy-hogy aligha tudnék definitív választ adni rá. Épp mostanában tanultam egy Luhmann-tanulmányból, hogy milyen alapvető strukturális és funkcionális különbség van a családi és az oktatási nevelési „rendszerek” között, és ebből az irányból közelítve én alighanem azok közé tartozom, akiket döntő mértékben az előbbi „formált”, legalábbis számomra érzékelhető módon. Utóbbiban nem is nagyon tudnék igazán jelentős pillanatokot vagy eseményeket felidézni, leszámítva fontos barátságokat, illetve specifikus területeket. Arra pl. utólag jöttem csak rá, hogy mennyi zenetörténeti ismeretet megtanítottak abban a zenei tagozatos általános iskolában, ahova jártam, ezeket persze nyomban el is felejtettem és mindmáig lényegében igyekszem újratanulni. Persze nem ez az egyetlen ilyen törés a „Bildung”-omban, ha van ilyen: voltak olyan időszakok, amikor ugyanígy jártam a nyelvek elsajátításával, a német kultúrához való viszonyommal (amelyhez gyerekkoromban egy-két évig elég közvetlen hozzáférésem volt, de ezt a viszonyt újra kellett építenem, magamtól, a felejtésből), akár az „irodalom” nevű tantárggyal meg sok egyéb, nem ennyire megfogható területen is. Sőt némiképp hasonló a viszonyom a nevelődésemet — anyám családja révén — talán leginkább meghatározó, katolikus karakterű városi („budai”) kultúrához is, amelyet polgárinak is nevezhetnék, ha ez a kultúra túlélte volna azt a félszázados megszakadást (elválásztottságát a fennállásához szükséges „médiумoktól”: tárgyi és egyéb környezettől, életviteli formáktól), amelyet követően ma már csak töredékesen, szokásokban, illetve kétes újjáélesztési törekvésekben van jelen. Tehát ez, ezek a megszakítások és újratekintések nem lényegtelenek: időről-időre újra kellett tanulnom olyan dolgokat, amelyek fontosságát egy adott pillanatban valamiért elfelejtettem vagy tagadtam, bár, Heidegger-ol-

vasmányaim alapján azt kellene mondani, hogy az ember mindig csakis így, az elszakadásban, a távollétben jut el ahhoz, ami a sajátja, illetve ismeri fel azt sajátként. Ezért is nehéz a „Bildung”-ról beszélni, mert ez a folyamat — jó esetben — körkörös: eljuttat ahhoz, ami valahol már megvan, miközben persze ennek a „meglétnek” a módja talán a legnagyobb kérdések egyike. Alapvetően mindenestre azt képzem, hogy majdnem minden fontos dolgot, amit valamennyire tudok, a szüleimtől tanultam. Ez a szakmai pályámat tekintve nyilván nem szorul magyarázatra: a pálya-, sőt majd a párválasztásom is úgy alakult, hogy a szakmai és családi életem nem igazán választható szét. Erről általában azt szokták mondani, hogy nem szerencsés, és valóban nem mindig az, de sok előnye van, pl. az ember több megértésre számíthat a másutt tapasztaltakhoz képest, talán általában is, de pl. olyankor, amikor annak ellenére hivatkozik arra, hogy dolga van, ha közben az látszik, hogy otthon ül és lapozgat egész nap. A legfontosabb, luhmannianus megfogalmazással élve, talán az, hogy az engem nevelő „rendszer” olyan volt, amely már-már kórosan olvasásra „szocializált”, gyerekkorom óta mindig, a legalkalmasabb helyzetben is mindenbe azonnal beleolvasok, ami a kezembe kerül, legyen az a postaládába bedobott *Budai Polgár* vagy a polcra lezuhant *Lét és idő*.

— *Egyetemi tanulmányaidat éppen a rendszerváltás éveiben kezdted el. Milyen volt akkor az ELTE bölcsészkarán a hangulat?*

— Én nagyon jól éreztem ott magamat, éppen az a pár év volt ez, amikor már szabad volt oktatni-kutatni-tanulni bármit, de — ellentétben a mai helyzettel — még nem kényszerült rá a hallgatók többsége arra, hogy az egyetem mellett dolgozzon és ezek voltak az utolsó évek, amikor a bölcsészkar még nem vált teljesen tömegegyetemmé. A dolog szakmai részét nézve, persze, ez a szabadság egyfajta bizonytalansággal járt, amit mutatott pl. a megtanulandó és elolvasandó korpuszok és módszerek teljesen esetleges szelekciója, számomra ez azonban elsősorban produktív volt, mert önálló kutakodásra és tájékozódásra kényszerített s erre időt is hagyott, amit az Akadémiai Könyvtárban nagyon jól ki is tudtunk használni Katona Gergő barátommal, pl. nagyon hamar megszokta az ember azt, hogy lehet és érdemes, és képes is nem magyar szakirodalmat használni. A legtöbbet ebből és itt okultam, amit egyébként általában támogattak is, valamint létezett egy baráti kör, amelyben sokat tanultunk egymástól, elsősorban H. Nagy Péter, Katona Gergely, Molnár Gábor Tamás és Palkó Gábor (akivel már gimnáziumba is együtt jártunk és az egyetemi évek alatt nyaranta kiskomfortos hátizsákos utakat tettünk Görögországba meg Izraelbe) tartoztak ide és mindenekelőtt itt ismerkedtem meg a feleségemmel is. Kicsit később csatlakozott Bónus Tibor is, mai szobatársam az ELTÉ-n, akivel ha (sajnos nem elégszer) összefutunk e spártai kényelmű helyiségben, (számomra) mindig nagyon tanulságos eszmecsereket folytatunk Derridáról meg ennél ügyesebb-bajosabb dolgokról. És persze, voltak igen hasznos kurzusok is, Szabolcsi Miklós és Szegedy-Maszák Mihály előadásai, Szilágyi Márton és Bárdos László szemináriumai, az első években pedig, s ennek azóta is nagy hasznát veszem, elsősorban nyelvészetből jártam olyan kurzusokra, amelyeken számomra teljesen új dolgokról lehetett hallani, Tolcsvai Nagy Gábortól korszerű stilisztikát, Bartha Csillától szociolingvisztikát. Apámhoz, aki az én utolsó éveimben jött az ELTE-re, értelemszerűen nem jártam, de egyrészt az ember úgy is tanul, ha otthon minden

nap a szomszéd szobában készül mondjuk *A magyar irodalom története 1945-1991*, másrészt pedig úgy is alakult, hogy az én baráti és az ő tanítványi köre nagyrészt ugyanaz volt. Nyilvánvaló, hogy engem ezért sem tekintett, azt hiszem, senki a saját tanítványának és én sem tudnék a szó klasszikus értelmében mestereket megnevezni, azok a professzorok — Fried István és Kabdebó Lóránt —, akiknek valóban sokat köszönhetek, más egyetemeken voltak. Pl. sosem tudtam — legalábbis a kliens szerepében — „konzultálni”, szármalmas és álságos kísérletek után fel is hagytam evvel. Mindez, persze, lehet, hogy inkább abból fakad, hogy igazából könnyebben fogok fel dolgokat írás és olvasás, mint a mégoly dialogikus csevely útján, időnként kárhóztatott „grafomán” természetemet is evvel magyarázom (mentetem?): ahhoz a típushoz tartozom, amely csak írás révén vagy során érti meg a dolgokat, és mindig is idegenkedtem a tanulmányaik helyett „szóban” lebilincselő tudósok legendájától.

— *A 90-es évek elején az ELTE-n létrejött szakmai-baráti közösség érdeklődését, tájékozódási irányait miképp lehet bő tíz év távlatából értelmezni? Hogyan módosította a kör munkáját az intézményesülés folyamata, s az, hogy az Általános Irodalomtudományi Kutatócsoportban budapesti, pécsi és debreceni fiatal irodalomirok együtt dolgoztak? Mennyire volt hatással e kutatócsoportra a kortárs irodalom?*

— Eleinte lényegében mindent igyekeztünk kipróbálni, ami nagyjából modern irodalomelméletnek tűnt, nyilván ki-ki a maga anyagán. Leginkább talán szerint írható le a tájékozódási folyamat, hogy az irodalmi jelenségeknek mikor milyen területéhez látszott szükségesnek teoretikus modelleket találni: a recepcióesztétika nyilván jó hozzáférési eszközöket adott a sokféleképpen érthetőség hermeneutikai elvéhez és egyáltalán a befogadói szerep aktiválásához, illetve a '90-es évek elején zajló, nagy horderejű rekanonizációs folyamatokhoz, később éppen az olvasásra helyezett hangsúly, valamint a befogadásesztétika szövegfelfogásának elégtelenségei irányítottak egyeseket Paul de Man retorikafelfogásához (én itt most meg is ragadtam, legalábbis addig, amíg nem tudok befejezni egy hosszabb, de Mannak szentelt munkát). Lassan talán láthatóvá válik az is, hogy ezek a lépések elsősorban a tág értelemben hermeneutikai alapállású értelmezésfogalom határaihoz vezetnek, nálam leginkább éppen e határok mibenlétének kérdéséhez.

Ilyen típusú hiányokból nyíltak utak a kultúra- és médiaelméleti perspektíva felé is, amit többen teljesen félreértettek. A csoport munkáin (vagy ezek sikerültebbjein) szerintem világosan nyomonkövethető, hogy milyen kérdések vagy milyen aspektusok azok, amelyek egy adott teoretikus kereten belül nem voltak kezelhetőek, vagyis ezek irányítják az orientációt, ebben az értelemben tehát nem lehet mondjuk átvenni egy idegen teoretikus előfeltevést csak az átvétel (vagy a korszerűvé válás vagy a valahova csatlakozás) kedvéért. Ezt bizonyítja az is, hogy a csoport szakmai azonosságát (ez persze elég tág identitás) újra és újra visszaigazolja éppen a rá vetett külső tekintet, tehát senki sem keveri össze másokkal, akik esetenként látszólag hasonló feltevésekkel vagy ugyanazon hivatkozásokkal dolgoznak. Amint arra Gadamer figyelmeztet: mindig a kérdés van előbb. S ez azt is jelenti, hogy mások kérdéseit (mint ahogy egyébként letűnt korok megoldott problémáit sem) nem lehet pusztán átvenni és a sajátunkként kezelni: bármit kezdhetünk velük, de nem érthetjük meg őket kérdésként (vagy, kedvelt hermeneutikai

fordulattal: kérdésségükben, „Fragwürdigkeit”-jukban), „mert amit itt megértünk, az épp az, hogy itt nincs kérdés”. Kittler jelentőségét pl. már elég régen be lehetett látni (közel tíz éve tettem javaslatot egy kiadónak az *Aufschreibesysteme* lefordítására), de ez nem (vagy nem feltétlenül abban a pillanatban) jár együtt egy adott módszertan módosításával addig, amíg ez a módszertan nem éppen ebben az irányban hagy hátra nem megoldható történeti vagy elméleti kérdéseket. Az önkényes paradigmaváltogatásnak nincs értelme, bár ettől még előfordul.

Ami a kutatócsoport „intézményesülését” illeti, nyilvánvalóan fontos és hasznos az együttműködés más műhelyekkel, elsősorban debreceni barátainkkal, akiknek igényessége és hozzáértése jóval átfogóbb feladatok végrehajtására is képessé tette a társaságot. A szó földhözragadtabb értelmét tekintve viszont ez valójában elég laza „intézményesülés”, én legalábbis inkább csak a külső reakciókból tapasztalom: általában túlbecsülik azokat a formális intézményeket, amelyekkel a csoport állítólag rendelkezne, de ehhez mérten is elképeszt az, hogy a csoportot időnként érő támadások rendre démonizáló jellegűek, pl. hatalomról, fölényeskedésről beszélnek. Persze, ezt bárki megteheti. Egyedül az olyan érvelés megy túl a (legalábbis általam tanult) kommunikatív illemen, amely a csoport munkáit az elmúlt rendszer kirekesztő logikájához hasonlítja, különösen olyan esetekben, amelyekben én mindennel előállnék, csak evvel nem. Minthogy én (annak egy eleme, amit nemrég „egyelőre kevésbé rangos ifjúságnak” neveztek) ritkán foglalkozom közvetlenül állást a szakma hazai szereplőivel kapcsolatban, és nem is biztos, hogy mindenről tudok, nagyrészt kívül állok ezeken a vitákon (is), s talán ezért nem sikerült begyakorolnom az időnkénti elképedésnél konkrétabb reakciót. Egyetlen fontos különbséget tennék csupán: az olyan (mégoly indulatos) nézeteltérések, amelyek valamely életmű megítélésével vagy valamely irodalomtörténeti metodikával kapcsolatosak, valahogyan biztos megvitathatók lesznek, ellentétben azokkal, amelyek pusztán az említett démonizáló haragot akarják újra és újra ébren tartani. Utóbbiak egyetlen negatív hozadéka az, hogy olyan, egykor fontos szakmai kapcsolatokat is tönkrétesznek, amelyek hiányából csak mások profitálnak, gyakran érdemtelenül.

— *Első könyved, az Oravecz Imre költészetéről szóló monográfia 1996-ban jelent meg. Miért esett a választás éppen rá? Milyen nehézségekkel szembesültél a könyv írása közben? Hol és mennyiben kellett átrendezni a korábbi Oravecz-olvasást? A magyar líratörténeti kutatások közül melyek voltak azok, amelyekhez a leginkább lehetett kapcsolódni a monográfia elkészítése közben? Az Oravecz-költészet mely aspektusai igényelték a leginkább egy más interpretációs stratégia kidolgozását?*

— Eredetileg mást osztottak ki rám, de aztán mégis választanom kellett valakit, és e döntésemben lényegében olvasói élményeim vezéreltek. Nagyon szerettem a költészetét (bár megfejtési nehézségeim nagy számban akadtak), különösen az első és (akkor) utolsó kötetét, meg persze szakmailag izgalmasnak tűnt az a feladat, hogy egy olyan életműről kell írni, amelyet még nem igazán „helyeztek el” a bevett irodalomtörténeti sémák szerint, és amelyről útrak ugyan, de ezeken az íráson látszott az is, hogy a szoros analízis munkalépését szívesen hagyják másra. Itt nyilván egy olyan költői nyelv jelentette a kihívást, amelynek megértése során

kevésbé figuratív meghatározatlansága vagy gazdagsága, mint inkább szintaktikai karaktere és antipoétikussága, a műfaji konvenciók iránti neutralitása (tehát nem lázadása) támasztott akadályokat, de ezekre — ha szabad így fogalmazni — Szabó Lőrincsel való foglalatосkodásom révén valamennyire fel voltam készülve. Egyéb-ként az Oraveczről rendelkezésre álló — csekély mértékű, de általában színvonalas — irodalom semmifajta nehézséget nem jelentett (mint ahogy a — mégoly eltérő kánonra alapított — magyar líratörténeti kutatások sem), és nem is hiszem, hogy radikálisan másra jutottam volna a monografikus feldolgozás során, egyedül a szövegelemzés tekintetében nem adtak túl sok útmutatást. Inkább a (kis)monográfia mint műfaj okozott nehézségeket, amelyről csak olyan mintákat ismertem, amelyeket nem akartam követni, bár azt hiszem, hogy ez azóta sem változott sokat, a saját művemmel sem. Mindez persze nem jelenti azt, hogy ne lehetne sokat okulni egy monografikus munkából (azóta is dolgozom ilyeneken, bár ezek nem életműről, illetve nem irodalmi életműről készülnek), sőt vannak olyan dolgok, amiket leginkább az ilyeneken lehet elsajátítani. Mégis, nem érzem igazán jól magam az ilyen műfaji elvárásokkal szemben, időnként elképezelem, hogy elkészül egy monográfiám Szabó Lőrincről, de egyszerűen nincs gondolatom mindenről, aminek szerepelnie kellene egy ilyen munkában, egy-egy versre vagy problémára meg többször vissza kell(ett) térnem, akár egymást kizáró formákban is. Persze, ez nyilván alkati dolog is, továbbá nem biztos, hogy még ma is az életmű- vagy pályakép-monográfia a leghatékonyabb műfaja az irodalomtudománynak, pl. de Man jól megvolt enélkül.

— *A boni irodalomtudományi diskurzusban talán nem mondható megszokott-nak, hogy a modern literatúra fiatal kutatója első összefüggő szövegemléküinkről, a Halotti Beszédéről, vagy éppen Szophoklész Philoktétész című drámájáról közöljön elemzést. Mi motivált ezeknek az írásoknak az elkészítésekor?*

— Ezek inkább alkalom szülte írományok, amelyeknél szintén olvasói tapasztalatok vezéreltek. Előző esetében az a sajátosság izgatott, hogy úgy fejtettek meg egy szöveget, hogy lexikailag részlegesen megfejtetlen maradt, illetve egyáltalán az, hogy hogyan instrumentalizálnak egy elemző munka során egy nyelv eredetéről alkotott fikciót. Kidolgozatlan írás, de a benne (talán nem elég tisztán) felvetett kérdésekre nem találtam választ azóta sem. A másik tanulmány arra megy vissza, hogy egyszer valamiért egyben végigolvastam Szophoklész tragédiáit és megütököztem azon, hogy miért épp ezen gondolkodtam el akkor leginkább. Kicsit utánanézve a szakirodalomnak kiderült, hogy ez nem véletlen, nem személyes olvasói elfogultságból jön, azt találtam, hogy a 20. században viszonylag nagyot nőtt az ázsiója ennek a műnek, erre kerestem magyarázatot, meglehetősen kompetenciák hiányában persze. Azóta óvatosabb vagyok az ilyen kalandokkal, bár azt hiszem, hogy időnként nem ártana, ha egy-egy szakterület („a 19. századosok”, „a régimagyárosok”, „az XY-kutatók”) jobban bátorítaná ilyenekre a céhén kívülieket. Amennyire ezt meg tudom ítélni, nem mindenhol van ez így, pl. egy tudós szakterülete nem biztos, hogy történeti korhatárok mentén szerveződik, és nem minősítik egyből megalapozatlannak valakinek a véleményét azért, mert úgy ír értelmesen Goethéről, hogy nem alapos ismerője a vonatkozó tudománytörténetnek, mert amúgy mondjuk Gottfried Bennt kutatja, vagy fordítva. Nálunk területektől függő-

en hol nyitottabbak, hol kevésbé nyitottak az ilyen határok: bizonyos területeknek vannak majdhogynem „hivatalos” kutatói — nem túl szép emlékű hagyomány! —, más területek befogadóak. El tudom képzelni, hogy írjak Vörösmarty bizonyos aspektusairól, vagy éppen egy adott probléma egészen tág költészettörténeti összefüggéseiről, persze ehhez nagyon sok megelőző munka kellene mindkét esetben.

— *A Jelenkor egyik körkérdésére ezt a választ adtad: „A folyóiratbeli publikációkat tekintve úgy tűnik, mintha 1998-ban az irodalomtudomány valamivel érdekesebb lett volna, mint az irodalmi termés.” Ha visszatekintesz az azóta eltelt szűk évtizedben megjelent szépirodalmi és teoretikus munkákra, miképpen értékeled a két műfaj viszonyát?*

— Sok olyan évet tudnék mondani, ahol ellenkező lett volna a válasz. Ami szépirodalom és (irodalom)tudomány viszonyát illeti, attól tartok, időnként túlbecsüljük a kettő közelségét, legalábbis a dolog kézenfekvő vonatkozásait tekintve. Persze, köztudott, hogy léteztek művészeti csoportosulások, amelyek szoros kapcsolatban álltak olyan teoretikus kezdeményezésekkel, amelyek nemcsak az ő műveik interpretálását tűzték ki céljukul (George és Gundolf, orosz avantgard és formalizmus). Az is nyilvánvaló, hogy mondjuk a dekonstrukciót könnyebb a posztmodern regény, mint Goethe kortársaként látni, de még ilyen alacsony elvárások mellett is hozhatók ellenpéldák. Heidegger és Brecht vajon közelebb láthatók-e egymáshoz, mint Heidegger és Hölderlin? Van a dolognak azonban egy kevésbé kézenfekvő aspektusa, ahonnan nézve viszont egyre inkább úgy látom, hogy az interpretatív tudományok és a művészetek (amelyek nem *szép*művészetek) között csomó tekintetben egyáltalán nem olyan könnyű világos határvonalakat húzni, méghozzá nem is csupán abban az értelemben, amelyet Schleiermacher közismert diktuma fogalmazott meg.

Nagyjából ezekkel a megszorításokkal válaszolhatnék a korábbi kérdésre is, hogy mekkora hatással lehetett kutatócsoportunk tájékozódására a kortárs irodalom. Nem vagyok egyedül azzal, hogy pályakezdésem éveimhez képest jóval ritkábban írok kritikát. Ennek amellelt, hogy nyilván egyre kevesebb idő jut erre, az lehet az oka, hogy a hazai irodalomkritika közegében, mint azt az 1996-os vita megmutathatta, nem igazán rajzolódott ki megfelelő hely és funkció annak az „elméletieskedőként” ledorongolt kritikaírásnak, amely körül a vita forgott, ami nem különösebben meglepő abban a tekintetben, hogy véleményem szerint a kritika intézménye — eltekintve megszámlálható egyéni teljesítménytől — az utóbbi évtizedben általában sem találja el azokat a szerepköröket, amelyekben igazán hatékony lehetne. Az ember hamar belátja, hogy talál-e itt feladatot magának vagy sem, s noha — bár ez szerénytelenül hangzik — biztos vagyok benne, hogy volt olyan kritikám, amely valamilyen szinten előremozdította egy-egy szerző befogadását vagy értékelését, ez egy viszonylag naprakész reakciót igénylő műfaj, én pedig e tekintetben lassú vagyok. Éppen ezért lennék, mint olvasó, rászorulva minél több igényes kritikára.

— *Mit jelent az napjainkban, hogy valaki komparatiztikával foglalkozik? A magyar irodalom alapos ismerete mennyiben segít pl. egy Gottfried Benn költészetét tárgyaló tanulmány elkészítésében? De fordítva is megfogalmazhatjuk a kérdést: lebecsülhető-e releváns állításokat tenni a magyar irodalom alakulástörténetéről anél-*

*kül, hogy ne egy valamilyen módon értett európai kulturális kontextusba ágyazot-
tan vizsgálánánk?*

— Bár a szakmai és intézményes gyakorlat általában ezt sugallja, nem hiszem, hogy egyáltalán lehet bármilyen irodalmat egy „világirodalmi” kontextustól leválasztva vizsgálni vagy egyazon olvasásmód esetében külön „magyar” és külön „világirodalmi” kánonról beszélni. Ez absztrakció volna. Írjon az ember Szabó Lőrincről vagy Bennről, megértését mindkét esetben egyszerre határozzák meg a magyar és „világirodalmi” kontextusok, ami persze nem azt jelenti, hogy lehet otthon lenni több (vagy akár csak egy) kontextusban is, hanem csupán annyit, hogy a releváns kontextus nem nemzeti irodalmak határai mentén alakul ki. Sokkal nagyobb kérdés az, hogy egy-egy adott esetben melyek és milyenek, hogyan működnek és milyen közvetítési vagy fordítási folyamatokból állnak össze ezek a kontextusok. Benn költészete, amely hozzám nagyon közel áll, különféle okok miatt (számomra) meghatározóan befolyásolhatja Szabó Lőrinc vagy József Attila olvasását, de nem hiszem, hogy ehhez a befolyáshoz döntően másként kellene nyúlni, mint mondjuk azokhoz a — nyilvánvalóan komplexebb — problémákhoz, amelyeket magyar költészettörténeti környezetük vet fel, miközben komparatiztikailag itt éles különbséget kellene tenni tipológiai és genetikus összefüggések között. Valamilyen szinten hiszek abban is, hogy a dolog akár fordítva is működhet, tehát, hogy egy nem anyanyelvi kultúrából előállítható olyan perspektíva, amely nemcsak szokatlan, hanem termékeny megvilágításba is helyezhet akár erősen kanonikus szövegeket, de ezt a lehetőséget nem becsülném túl. Elsősorban nyelvi okokból: noha előfordul (volt is ilyen élményem), hogy a nem anyanyelvi olvasó időnként észrevesz olyan, döntő jelentőségű, szorosan grammatikai vagy szintaktikai mozzanatok egy versben, amelyek fölött az anyanyelvi olvasó, éppen mert élő nyelven olvas, átsiklik és meglepetéssel konstatál és el is fogad érvényesként, de ez nem kompenzálja az anyanyelvi olvasás előnyeit. Németországban mostanában elég sok kísérletet tesznek az ún. „interkulturális germanisztikával”, megvizsgálva pl., hogy különféle kultúrák képviselői miként olvassák a német irodalom egy-egy kanonikus szövegét, de ezek tanulságai, amennyire meg tudom ítélni, nem igazán átütő erejűek.

A szorosan vett „összehasonlító irodalomtudomány” metodikájával én nem vagyok nagyon közeli viszonyban, ami persze nem hangzik túl jól egy komparatiztikai tanszék alkalmazottja szájából, mégis azt hiszem, hogy meglehetősen idejémtúltak azok az ideálok és előfeltevések, amelyek ezt a — némiképp műveleg kreált — területet valamennyire fenntartják, annak ellenére, hogy „cultural studies”, posztkolonializmus és hasonló címkék alatt elvileg éppen megújulóban van és időnként megjelennek olyan, elsősorban amerikai kiadványok, amelyek meggyőzően érvelnek e megújíthatóság mellett. Ezek alapvetően humanisztikus ideálok, és eléggé leleplező szerintem, hogy a terület intézményei, módszerei és művelői milyen problémátlanul és milyen sebességgel képesek alkalmazkodni egy elvileg teljesen eltérő kulturális politika célkitűzéseire. Edward Said jogosan figyelmeztetett arra, hogy az interkulturális megértés imperializmusa vagy kolonializmusa nem feltétlenül jár együtt a komparatiztika eszményeinek támadásával és ez utóbbi, éppen ezért, aligha boldogul könnyen az ilyen kihívásokkal.

— *Teoretikus érdeklődésedben a német recepcióesztétika és intertextualitás-elmélet mellett a 90-es évek végén egyre hangsúlyosabban jelent meg a dekonstrukció metaforikája, legfőképpen a Paul de Man-i retorikai olvasás. Melyek azok a dekonstrukciós belátások, amelyek saját munkáidban a leginkább termékenynek és izgalmasnak bizonyultak?*

— Mint az már szóba került, elsősorban textuális, helyi nehézségek jobb kezelésének ígérete volt az, ami de Man metodikájára irányította a figyelmemet, időközben eléggé bele is bonyolódtam ebbe az engem minden másnál jobban lenyűgöző és hihetetlenül sok kérdés elé állító életműbe — és sajnos iszonyatosan repetitív szakirodalmába is, amelyet ismerve időről-időre elbizonytalanodom afelől, hogy érdemes-e ezt szaporítani. Ez a módszertan eleinte, azt hiszem, inkább korlátozta, mint kibővítette azokat a lehetőségeket, amelyeket szövegek értelmezésénél érvényesnek lehetett látni, az ember minden tematikus összefüggést visszavezetett aposztrophákra meg prozopopeiákra és általában leragadt különféle „olvashatatlanságok” felfedezésénél. Mégis, azt hiszem, ez nélkülözhetetlen volt ahhoz, hogy aztán megalapozottabban nyúlhassunk vissza átfogóbb tematikus összefüggésekhez és értelmezői lépésekhez, tehát az ember egy idő után rájön, hogyan lehet hatékonyan ismereteket szerezni mindarról, és visszapakolni a szövegekbe mindazt, amivel kapcsolatban a retorikai olvasás mögött rejlő nyelvfelfogás óvatossá tesz. Ez a folyamat jól megfigyelhető a dekonstrukció („kései” Derrida meghatározta) utóéletében, pl. a szingularitás, a jog vagy az etika különböző problémáinak előtérbe kerülésében, de ugyanígy most láttam meg a lehetőségeket éppen a de Man által ignorált intertextualitás problémájának újragondolására. Ezeket az utakat az ember, persze, nem látja be egyből, hiszen ha egyszer megtanult — valamennyire — olvasni, akkor nagyon bizonytalanná válik minden olyan esetben, amikor el kell távolodni a közvetlen, szoros egzegézistől, hiszen éppen azt tudja, hogy ez utóbbi kimeríthetetlen és sokszor — mint de Mannál is — paradox vagy tautologikus eredményekhez vezet. Evvel pl. elég sok nehézségem van, noha nyilvánvaló, hogy egy alapos textuális olvasat haszna nem biztos, hogy az utolsó bekezdésben összpontosul. Nemrég — de Manhoz volt szükséges — kísérleteztem filozófiai szövegek, *A műalkotás eredete* és *A tragédia születése* valamennyire koherens textuális olvasásával, és itt különösen erős volt az a tapasztalatom, hogy csak nagy nehézségek árán tudom úgy lezárni őket, hogy applikálható következtetésekhez jussak vagy határozottan meg tudjam válaszolni a kiinduló kérdésemet, ettől azonban még nem érzékelttem teljesen fölöslegesnek azt a munkát, amiről azt képzelem, hogy elvégeztem velük. Az ilyen típusú olvasás, mindenki tudja ezt, aki műveli, kőkemény megpróbáltatás, kicsit félrevezető allúzióval nehéz textuális munkának nevezném, aminek a sikerét ráadásul általában az jelzi, ha eredménye a magátólértéktől könnyedségével hat. Persze, a dolog nem úgy megy, hogy belekö-pünk a tenyerünkbe, nekigyürkőzünk Nietzschének, és ha minden jól alakult, megiszunk egy sört utána (bár e keretek jelentőségét nem tagadnám): inkább úgy képzelem, hogy — noha e kettő igazából egy — egyszerre kell előzékenynek lenni a szöveggel, hagyni, hogy keressen ki a maga számára kontextusokat, és tapadni is hozzá, amennyire csak lehet, miközben éppen az ilyen figyelem aktiválja a szöveg centrifugális erejét.

Az egyetlen, amit egyre inkább szűkösnek érzek de Man metodikájában (Derri-dánál kevésbé), az az irodalmi folyamat kommunikatív aspektusának — elméleti-leg következetes — ignorálása, és a legegyszerűbb feladat, amit el tudok képzelni, az ennek az újragondolása. De Mantól nem függetlenül azt képzem, hogy ennek útja a performativitás modelljén keresztül kell, hogy vezessen majd, különösen az olyan nyelvi (és nem nyelvi) problémák felé, amelyeket — megintcsak de Man nyomán — a „nem-referenciális bizonyosság” eseteinek neveznék: olyan tematikus súlypontokkal, mint őszinteség/hazugság, ellenjegyzés, meggyőzés, hitel, intimitás/bizalom stb. Ennek az összefüggésnek a majdani kidolgozására sejtek is némi esélyt, elsősorban azért, mert több, számomra mérvadó pályatársam munkáin is azt látom, hogy ebbe az irányba mennek a kérdéseik.

— *Az irodalomtudomány kortárs művelőjét az is jellemezheti, hogy napjaink irodalomelméleti irányzatai közül melyek nem foglalkoztatják: írásaiban alig van nyoma az angolszász munkákban oly népszerű pszichoanalitikus szövegelemzésnek vagy a gyakorta nyíltan politizáló ideológiakritikának. Miért?*

— Külön hálás vagyok ezért a kérdésért, épp ezért félek, túl sok gondolkodni valót ad ahhoz, hogy megfelelően meg tudjam itt válaszolni. A pszichoanalitikus értelmezéstől önmagában nem idegenkedem és nagy örömmel olvasok is ilyene-ket, ugyanakkor számomra jelenleg leküzdhetetlen metodikai nehézségekkel is szembesítenek. Nagyon nehezen tudnám elkerülni azt a csapdát, hogy az interpretáció ne essen vissza egyfelől abba a bornírttságba, hogy — bármilyen áttételesen vagy inverz formában is, de — a „tudat” és a „kifejez(őd)és” kategóriáit ruházza fel végső (noha akár negatív) autoritással, másfelől, ami még rosszabb, abba a kétes hagyományba, amely a pszichét az irodalmi folyamat tárgyának tekinti. Ha pedig, amit erről leginkább képzem, nem tehetünk különbséget szöveg és psziché (vagy pszichikai apparátus, esetleg vágy) között, nem igazán tudnám hol lokalizálni utóbbi specifikus funkcióját. De több mint valószínű, hogy kételyeimet gyorsan el tudná oszlatni olyasvalaki, aki gyakorlott ebben a dologban. Ami annál inkább érdekelt viszont, az a pszichoanalitikus értelmezés mint interpretációs probléma, különösen Freudnál.

Az ideológiakritika és a nyílt politizálás nem az én dolgom, legalábbis ami a szövegekkel vagy értelmezéssel végrehajtott politikai cselekvést illeti (van-e, per-sze, szöveg, amely egy rejtettebb szinten ne politizálna?). Annál inkább elkerülhetetlennek tartom viszont (s e téren egyszer-egyszer próbálkoztam is valamivel) az ezt lehetővé tévő struktúrák vizsgálatát, így az imént említett jogszerűség és igazságosság, vagy éppen erőszak és referenciális kauzalitás viszonya esetében. A (sokszor autonómnak mondott) művészet, illetve az interpretatív tudomány hatalomhoz való viszonyának, egyáltalán e viszony lehetőségének kérdéseivel pedig majdhogynem a napi munka során szembesülök (Szabó Lőrincsel, Benn-nel, Heideggerrel vagy de Mannal foglalatostokodva ez megkerülhetetlen). Mondhatni ez a probléma mindig a fejemben jár, az egyik azok közül, amelyeken leggyakrabban gondolkodom. Az ember talán éppen azért tartja távol magát az ideológiai diskur-zusoktól, mert pontosan tudja, milyen erő rejlik bennük. Azt sem szabad elfeledni (s ez pl. de Man esetében megintcsak kulcsfontosságú), hogy az az (akár rejtett) ideológiai szint (bár lehet, hogy pontosabb volna itt stílusról beszélni), amely a kü-

lönböző tudósi attitűdökben is kifejezésre jut, sok esetben olyannyira meghatároz egy-egy teljesítményt, hogy nélküle még annak hatását sem lehetne megérteni. A független jelölő eszménye pl. az irodalomtudományban ismereteim szerint a legvégletesebb, még a Barthes-inál is kategorikusabb formában Riffaterre-nél található meg, mégis össze sem lehet vetni a két koncepció hatásának mértékét: nyilván egyrészt azért, mert Riffaterre-nél ugyanaz a princípium egy meglehetősen zárt, Barthes-nál pedig egy hangsúlyozottan nyitott kultúrafelfogásból ered, különösen pedig, mert Riffaterre munkái, amelyek szövegelemzői brillírozás tekintetében nem maradnak el Barthes-étől (sőt), rejtve hagyják vagy háttérbe szorítják (vajon tudatosan vagy öntudatlanul?) az ideológiai értékek dimenzióját, éppen ellentétben Barthes lényegében bármelyik pályaszakaszával.

— *A hermeneutikát a dekonstrukciós bírálatok mellett az elmúlt két évtizedben meglehetősen éles kritika érte éppen a német tudományos diskurzusban. Friedrich Kittler médiatörténeti munkáiban amellett érvel, hogy a hermeneutika saját univerzalisztikus igénye Goethe korában még legitim lehetett, de a nem az emberi nyelvet hasznosító technikai médiumok idejémműlttá tették. Szükségszerű-e, hogy az irodalmár napjainkban a médiatudomány felé orientálódjon? Van-e élet a Földön a hermeneutikán túl?*

— A földön bizonyosan van. Ha ez a föld pl. tengerpart, és az ott heverő testen végigsimít egy forró mediterrán szellő vagy/és egy kedves kéz, ennek lényege nem hermeneutikailag tárul fel. Bizonytalanabb lennék viszont azt illetően, hogy a nyelvben van-e olyan dimenzió, ahol le lehet mondani a hermeneutikáról. A médiaelmélet nővumai és hatása pl. (akár irodalmi) diskurzusok történeti elemzésére (számomra) aligha becsülhetők túl, mégis van egy olyan terület, amely ellenáll a technikai perspektívának, mert, azt hiszem, nem tárgyiasítható és rögzíthető a nyelven kívül — éppen ezt neveztem meg fentebb a „nem-referenciális bizonyosság” tartományaként. A technikai lehetőségek megbízhatósága itt nemigen haladhatja meg mondjuk a hazugságvizsgáló gépeket, amelyek hitele nagyon kétes előfeltevéseken alapul. Nincs ugyanis egyetlen olyan megnyilatkozás vagy kijelentés (Aussage), még az irodalmi sem, amely (s itt ellentmondok Gadamernek) képes teljesen ki-mondani, aus-sagen, önmagát, és az a gyanúm, hogy ami kimondatlanul marad, annak sok köze van a megnyilatkozás performatív környezetéhez — alapzatot akartam mondani, de ez valójában minden, csak nem alapzat. Ez a szükségszerű hiány vagy seb meghatároz minden diskurzust vagy szöveget, sőt amit szövegnek nevezünk, az valójában éppen ez a seb, amelyet a beszédről mint cselekvésről gondolkodó pragmatisták és mások a konvencionális elvével próbáltak, ha lehet így fogalmazni, betakarni. De Man (igazából részben már Austin, aki szinte az egyetlen valóban nyitott pragmatista) nyomán azonban tudjuk, hogy nyelv, pontosabban szöveg és cselekvés viszonya teljességgel ellenőrizhetetlen. Pontosán ezért van szükség arra, hogy ezt a dimenziót újra és újra interpretatív módon közelítsük meg: egyszerűen nem lehet másképp, éppen ez tartja életben pl. a sokféleképpen érthetőség szép, régi elvét. Nyilvánvaló, hogy mindazt, ami egy szöveget, kimondhatatlanul, érvényesíthetetlenül, sőt hiányával is autorizál, éppoly félrevezető volna az intencióra vagy valamilyen aktusra korlátozni, mint — romantikus s a hermeneutikától, sajnos, nem mindig idegen szellemben — a

„belső végtelenre”, hiszen szövegeikért nemcsak tudatok vagy szubjektumok válnak felelősséget, hanem referenciális tárgyak vagy — ami jóval érdekesebb — más szövegek is. Nem-hermeneutikai modellekből, elsősorban Luhmanntól, pedig nyerhető egy csomó ösztönzés arra, hogy miként lehet az ilyen hiányok végtelen sorozatát úgy elgondolni, hogy ne szublimáljuk őket a „lélek” vagy más belsőségek képzetében. Mindez picit ködös jelenleg számomra, de érzem, hogy fontos, sőt alapvető. Nem igazán hiszem, hogy kizárólag hermeneutikai eszközökkel előrébb lehetne jutni e problémával (noha Gadamernek ebből a szémszögből számos kiaknázható oldala van, pl. amit Ágoston „belső szaváról” ír), de azt gondolom, hogy az elképzelhető legnagyobb örültség volna egyszerűen lemondani a szellem-tudományok e leggazdagabb hagyományáról.

— *Az újabb írásaiban gyakran hivatkozott Kittler olykor a népszerű kultúra termékeinek — pl. Pink Floyd szöveg — „elemzését” is beépíti érvelésébe. Hans Ulrich Gumbrecht az elmúlt évtizedben az irodalomtól a kultúra másféle területei — egyebek mellett a sport — felé fordult. Mennyiben tekinthetők ezek a példák inspiratívnak számodra? Nem reménytelen igyekezet-e az, hogy a nemzetközi és a boni tudományos szövegipar követése mellett még jusson idő a kortárs kultúra más médiumainak történéseiben is otthonosan mozogni?*

— Megvallom, az utóbbi években egyre kevésbé lelkesült, ám rendszeres fogyasztója vagyok a tömegkultúrának. Az ember megnézi *Győzike*t, de nem biztos, hogy jó érzése van közben. Azt sem tudom viszont, hogy van-e lényegi különbség aközött, amikor mondjuk a *The Wall* egy részlete bilincsel le és aközött, amikor a *Tannhäuser*-nyitány ragad magával, miközben biztos, hogy mindkét eset eltér attól a figyelemtől, amellyel az ember egy Brahms-szimfóniát hallgat. Van, egyébként, valamiféle (feltételezem: nem eredeti) elképzelésem a tömegkultúráról, amelyet abból kiindulva közelítenék meg, hogy fő funkciója annak megteremtésében rejlik, amit — a jelen dimenziójában — „világnak” nevezünk, olyan értelemben, hogy végsősoron az ember soha nem lehet biztos, hogy amikor arra referál, amit időben és térben a jelenének érzékel, ugyanarra referál, mint a másik. Nemcsak azért egyszerűbb egy tévésorozat aktuális epizódjáról kommunikálni, mint családi vagy intim eseményekről, mert előbbit kevésbé határozná meg valamely előzetes ismeret megléte vagy hiánya (vajon hány olyan élő személy van egy ember környezetében, akiről többet tud, mint kedvenc sorozatainak hőseiről?), hanem elsősorban azért, mert erősebben redukálja az olyan tényezők szerepét, amelyekről nem lehet referenciális egyezsége jutni. A tömegkultúra éppen az elszigetelt vagy visszaigazolhatóságukat tekintve kényes vagy kiszolgáltatott referenciákat kapcsolja össze mintegy közös referenciális mezővé, amit jelennek vagy világnak nevezhetünk, s ebben roppant hatékony és ezt a képességét nem szabad alábecsülni. Egy ilyen közelítésmódnak az lehetne az előnye, hogy egyrészt félretenné a magas és tömegkultúra közötti szubsztanciális különbségtétel reménytelen feladatát (hiszen pontosan kiadná azt a komplexitásfokot, amely fölött a diskurzusok nem tudják betölteni ezt a funkciót), másrészt magyarázatot adna arra, hogy miért bizonyul általában pontosabbnak a tömeg vagy sokaság, a tömeges részvétel minőségeivel beszélni a jelenségről, mint a magas/alacsony vertikális és értékleíró tengelye mentén.

Noha éppen fenti összefüggésben pl. tudom, hogy Luhmann vonatkozó kései munkájához kellene fordulnom, igazából abban volnék végtelenül bizonytalan (és persze gyakorlatlan), hogy miként, milyen eszközökkel dolgozható ki egy tömegkultúrával vagy annak egy-egy termékével kapcsolatos tézis, mi itt a releváns metodika. Egyszerű, mégis nagyon visszatartó kérdések ezek: mi számít itt szakirodalomnak, mennyire kell birtokolni a vonatkozó technikai ismereteket, mi a recepció, hogyan írható le a történetisége, mi az, amit a tömegkultúra területén interpretálni kell, interpretálni kell-e egyáltalán, vagy inkább valami mást kell csinálni stb. Persze, még csak az sem mondható, hogy ezek a dilemmák nem jelentkeznek az irodalmár saját szakterületén is, főleg pedig abban nem lehetünk bizonyosak, sajnos még a szellemtudományok területén sem, hogy mindig a tökéletes metodikai és tudománytörténeti felkészültség vezet jelentős eredményekhez. Szerintem ez egy nagyon súlyos és adott esetben nagyon elbizonytalanító, egyben nagyon érdekes probléma. Könnyen elképzelhetőnek tartom, hogy — noha alaposan ismerte — nem Derrida volt a legjáratosabb a Rousseau-filológiában, de Man esetében pedig biztos vagyok abban, hogy ő nem, sejtetőleg mégis kevesen tettek annyit hozzá a Rousseau-kép gazdagságához, mint ők, s ez még akkor is így van, ha, feltételezem, számtalan Rousseau-szakértő akad, aki ezt alapos érvekkel tagadja. Némiképp igazságtalan ez, de úgy tűnik, nem azt a legnehezebb tudni, hogy mit tudunk (bár gyakran ez is meghalad mindannyiunkat), hanem azt, hogy valójában mi az, amit nem.

